

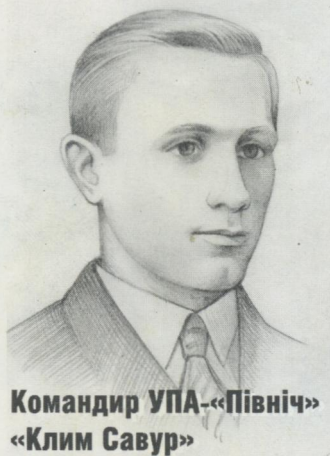
ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

Як Україні осідлати
найвищу історичну хвилю

«Самостійна Україна»
М. Міхновського

Командир УПА-«Північ»
«Клим Савур»

Світло
далеких
зірок

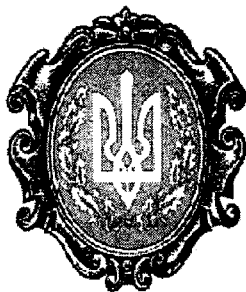

Природа
мистецтва

Я вчуся,
та не знаю,
коли навчуся

Суспільно-політичний, науковий та літературний місячник

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

Суспільно-політичний, науковий
та літературний місячник

Кн. 2 (683) • Лютий, 2005 • Річник 58

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ КАЛЕНДАР

Лютий	3
Березень	4

СТОРІНКА РЕДАКЦІЇ

Іван Патрисяк	Місяць лютий в українській історії	5
---------------	------------------------------------	---

СУСПІЛЬСТВО. ПОЛІТИКА

	Внутрішня політика	
Андрій М. Окара	Здійсниться все! Як Україні осідлати найвищу історичну хвилю	8
	Зовнішня політика	
Ростислав Мартинюк	Московська анархія та київський етатизм	10
	Міжнародна політика	
Олександр Хоруженко	Білоруська мітологія	16
Костянтин Єлішевич	На старих позиціях	28
Драган Великич	Європа «Б»	32
	Національні проблеми	
В'ячеслав Артюх	Замальовки про національне	38

КУЛЬТУРА. ЛІТЕРАТУРА

	Переклади	
Тангойзер	Як гарно в Пулії... (переклад І. Качуровського)	46
Нідгарт з Ревенталю	Співано в Ляуффені (переклад І. Качуровського)	48
Едвард Багрицький	Птахолов (переклад І. Качуровського)	49
Рубен Даріо	Осіньна пісня навесні (переклад І. Качуровського)	50
	Поезія	
Ольга Ільків	У тенетах двох Російських Центральних «закриток»	52

Замальовки про національне

В'ячеслав Артюх

У силу специфіки своєї професії нам постійно доводиться спілкуватися з представниками російської інтелігенції. Російської у розумінні не лише мовної чи культурної ідентифікації, але і того специфічного (етичного) підходу до життя, що і характеризує їх як інтелігентів (не забуваймо, що цей термін виник саме в Росії в XIX ст.). Ці люди етнічно не обов'язково росіяни, але на рівні згаданих вище ідентифікаторів вони такими є. І перше, що впадає у вічі для нас, тих, хто якимось чином ідентифікував себе з отією первинною українською Україною, — це небажання багатьох з них зрозуміти і сприйняти українську мову, культуру, історію. Звідкіля цей опір? Його причини варто якось пояснити.

Насамперед впадає у вічі відданість російських інтелігентів певним стереотипам, що зародилися відносно всього українського ще в XIX столітті. Російська свідомість виробила кілька таких стереотипів, що до цього часу тяжіють над українською культурою: стереотип селянської української нації і культури, стереотип їхньої архаїчності, вторинності. На рівні стереотипу росіянин в українцеві бачить не так когось «іншого», як попсованого і спотвореного себе. Саме цим пояснюється ставлення росіянина до національних цінностей української інтелігенції як до чогось штучного, як до спроби спеціально відділитись від природного російського. Врешті-решт основна функція стереотипів — вибудувати таку ієрархію, де за російською культурою назавжди буде заброньоване перше місце, а за українською — друге. Стереотипи стають дієвими, коли в їхній істинності переконані не тільки представники російської ідентичності (це неважко, бо до цього їх підштовхують певні упередження, що у свою чергу не можуть не виникнути перед українською «іншістю»), а й української (це зробити важче, але у нашому випадку — можливо). Будь-який стереотип, з одного боку — це спрощений, схематичний образ складного об'єкта, наприклад українства. З іншого, стереотип не тільки викривляє об'єкт шляхом спрощення, а й частково об'єктивно його зображує. Без такого розуміння неможливо пояснити, чому під дію антиукраїнських стереотипів потрапляють носії української ідентичності. Йдеться про об'єктивні властивості нашої культури, які можна окреслити як відсталість.

Ще Дмитро Чижевський свого часу писав про структурну неповноту української культури внаслідок колонізаторського впливу російської мет-

рополії. По-перше, це відсутність української еліти. Остання була інкорпорована до російської культури. По-друге, це також відсутність міської української культури, оскільки міста в Україні були русифіковані чи польонізовані. І досі українська культура не стала рідною для міського населення на сході України.

Ми розуміємо, що український етнос прийняв російську мову і культуру не лише завдяки усталеним стереотипам. Це складний процес, в якому задіяно чимало інших чинників: і примусова русифікація, і економічний, культурний та політичний вплив Росії і т. п. Одначе нас у цій статті цікавлять передусім стереотипи.

Тому варто зупинитися саме на їхній антиукраїнській суті. Можливо, наші міркування надто суб'єктивні, одначе ідеологічний прийом, згідно з яким носії культурного імперіялізму (у нашому випадку російського) вдаються до опозицій універсальне / місцеве, загальнолюдське / партикулярне, модерне / відстале, є традиційним. Причому це протиставлення обов'язково має оціночний характер: перший елемент опозиції є позитивним, бо він властивий носіям «метропольної свідомости», а другий — негативним, бо він характеризує місцеве населення.

Важливо, що самозбереження російського «я» в умовах України вимагає постійного культивування таких стереотипів, на тлі яких відчуваєш власну першість.

Космополітизм — це ще один важливий складник у полеміці російської інтелігенції з прихильниками українства. З погляду космополітів, будь-які національні цінності — це архаїка і жити за ними — це ледь не ознака розумової відсталості. При цьому національні цінності протиставляються загальнолюдським. Така позиція відволікає увагу від основного. Адже якщо росіянин оголошує себе космополітом, він не відмовляється при цьому від російської мови й від власного, питомо національного способу сприйняття світу.

Загальноновизнано, що національна мова — це сутнісна характеристика людини. Есперанто, волапук чи азбука Морзе не виконують тих функцій, що їх виконує національна мова. Тому космополітизм — це лише зручна маска, під якою росіянам досить зручно ховатися від української реальности.

Звичайно, космополітизм не можна розуміти виключно як негативне явище. Первинно космополітизм намагається подолати національну занегажованість і обмеженість, перейти від виключно національної практики до універсального погляду на світ. Уся справа мабуть у тому, що людині практично ніколи не вдається звільнитися від конкретики, тому реально космополітизм завжди буде якимось чином з нею пов'язаний, навіть тоді, коли ми цього не усвідомлюємо.

Серед чинників, що кардинально впливають на українську культуру, крім російського, назвемо ще й глобалізаційний. Уся справа в тому, наскільки глибоким виявиться цей вплив, іншими словами, чи зможе українська культура його «переварити», інкорпорувати, залишаючись при цьому українською. Чітку відповідь на цей загрозливий виклик українська культура дасть лише за умови, якщо в ній сформується повноцінний шар міської української культури.

Ми виходимо з того, що будь-яка культура формується у певному економічному, соціальному, політичному, історичному і навіть демографічному середовищі. Саме це середовище надає специфіки культурі. Тобто культура повинна відповідати певному середовищу і певній історичній ситуації. На нашу думку, функціонування національного у сучасному урбанізованому середовищі вирізняється двома моментами — мовою та національною самосвідомістю з таким важливим її складником, як історична пам'ять, на відміну від, скажімо, традиційного (аграрного) способу національного існування, яке могло включати в себе також і одяг, звичаї, побут і т. п.

Українська мова і українська національна самосвідомість — це і є спосіб існування українського в сучасному світі. Наприклад, пісня, п'єса чи художнє полотно можуть вважатися українськими у випадку, якщо вони написані українською мовою або якщо їхні творці визнають (самоусвідомлюють) себе українцями.

Невеликий відступ від теми — для тих, кого ми умовно назвемо «рабами української ідеї». Отже, про відбір традицій при вихованні в національному дусі. На дівість соціалізації людини, у нашому випадку, впливають цілеспрямовані виховні процедури з боку школи, певних групових інтересів, держави і т. п., з іншого — виховання людини цим не обмежується, є ще й багато інших джерел як цілеспрямованої, так і мимовільної соціалізації людини. У цілому це і є те людське середовище, що робить людину людиною. Якщо сучасну людину виховують на основі тих цінностей, які були значущими для патріархального суспільства, то найчастіше таке виховання не спрацьовує, більше того — воно викликає спротив. Конкретніше, коли молодій людині, що «зависає» в інтернеті, спілкується через «круті» мобілки і є обов'язково чийось фанатом, починають розповідати про «Енеїду» чи «Сто тисяч» і твердити, що це і є істинно українське, ідеал, що його має молода людина наслідувати, то ефект від такого національного виховання може бути тільки зворотній — у бік несприйняття українського взагалі. Проблема відбору традицій, що можуть давати бажаний

ефект в умовах постіндустріального суспільства, справді важливий для дієвості національного виховання. Тому, ще раз наголосимо, національне в сучасних умовах має сприяти людині вільно і навіть комфортно почувати себе у світі.

Що ж стоїть за стереотипізацією сучасної української дійсності? Побутовий чи ідеологічний російський націоналізм, а може, щось глибше?

На наш погляд, національне сьогодні функціонує на двох рівнях. Перший рівень, формальний, коли людина пристосовується до панівної політико-культурної ситуації. Саме на цьому рівні, наприклад, українська мова стає складником політичного ритуалу. Будь-який чиновник, вивчивши еллоччин мінімум українських слів, вживає його лише у строго відведених місцях і за дуже певних умов, але при цьому не забуває постійно наголошувати, що він уже українізувався. Другий рівень пов'язаний з національними цінностями, потребами й уявленнями, що формують ядро людської особистості. Це глибинний рівень, який є первинним для існування індивіда в якості носія національних ознак, власне, цей набір індивідуальних і колективних ознак і робить людину саме такою, а не іншою. Перейшовши на цей рівень, національне стає чимось настільки звичним, безпосередньо очевидним, що не піддається жодним сумнівам. Національне стає способом існування. Саме на цьому рівні й існує сформована ідентичність людини. Ми ще раз наголошуємо, що для національної ідентифікації, себто існування національного на тому первинному рівні само-собою зрозумілих безпосередніх очевидностей, достатньо двох складнаків — мови та національної самосвідомості. Тоді людина стає носієм, за старою термінологією, національного духу.

Отже, якщо ми хочемо зрозуміти носіїв російської ідентичності і навпаки, то можемо цього досягти лише за умов комунікації. Але погляньмо, що означає комунікація на цьому первинному рівні конституювання людської самості, що ми її назвали ідентичністю?

Потрібно «захотіти» впустити в себе, у свою свідомість українське чи російське, визнати їх своїми рідними. Людина повинна відмовитись від чистоти свого національного, від не змішування (за принципом «або — або», чорне — біле) й замінити свою непроникливість на стан взаємопроникливості. Саме тоді вона може навчитися чогось у іншого, а значить, і поріднитися з ним. Але, у свою чергу, це означатиме, що людина повинна бути готовою до зміни своєї ідентичності хоча б частково. Складність полягає в тому, що сформована ідентичність досить консервативна у своїй постійності, природа її не інструмен-

тальна, а швидше субстанційна. Порозуміння найкраще вдається на поверхневому рівні, але чи є це порозуміння справжнім? І хоча ми говоримо, що повинні чути один одного, повинні бути толерантними, ця максима, видається, у даному випадку не спрацьовує. Це той рівень, де почути, зрозуміти тотожне частковій відмові від своєї самости (ідентичности).

Національна культура виробляє знання, ідеї, цінності, які стають дієвими для якоїсь людини лише в силу їх фактичного визнання. Тобто лише «увійшовши» в дану культуру, ти відчуваєш її цінність, відчуваєш її своєю, а себе її складником. Національна культура як цінність людині не задана. Хто не хоче увійти до українського кола, того переконати в рідності українського неможливо. Це означає, що справжнє глибинне прийняття української культури можливе лише на рівні ідентичности, тобто через зміну своєї вже сформованої російської ідентичности.

З цієї ідеї випливає і неможливість побудови загальнозначущих ієрархій різних культур. Ієрархізація, наприклад, європейських культур якщо і можлива, то з боку представника певної культури. Французи можуть вважати, що їхня культура вища за фінську, а росіяни можуть говорити про вищість своєї перед українською, але погодитись з таким розподілом місць фінни чи українці не можуть (звичайно, якщо вони не страждають комплексом меншовартости). Неможливо також ідентифікувати себе з двома культурами одночасно.

Якщо щось подібне й трапляється, то якась культура завжди буде для тебе первинною, а інша вторинною. Тобто, якщо комунікація й існуватиме, то в ній буде головне і другорядне. Звичайно, у нашому випадку йдеться про те, що у нерівноправній комунікації українська сторона мала б бути на першому місці. Але наскільки це реально? Об'єктивно, на рівні результату, хтось має грати при цьому першу скрипку. Вся справа в тому, чи працює одна зі сторін спеціально на цю першість, чи, може, ця першість не є метою в собі.

Ми повинні погодитись, що національне історично змінне, тобто воно є таким, що рухається в часі, набуваючи при цьому різних специфікацій і, врешті, у якійсь точці часу зникає. Але такий рух національного в часі помітний лише на відстані або на мисленнєвій відстані. У випадку окремої людини зміна ідентичности, коли людина вже сформована, майже не можлива. Якщо така необхідність виникає (наприклад, за ситуації: або пристосовуватись до нових умов життя, або загинути), то процес цей досить болючий, і він є радше виключенням з правила, ніж правилом. У звичайних умовах життя ми ще раз наголошуємо на консервативному характері одного разу вже сформованої ідентичности людини.

Нині українська мова, українська культура на сході України — на масовому й на елітарному рівні — це окремі вкраплення на суцільному російському «полотні». Тут ми усвідомлюємо, що ця теза — дещо спрощений образ, хоча б тому, що сюди не включені «метисні» форми (наприклад, феномен суржик-ку), які в даному випадку можуть мати як самостійне значення, так і бути перехідними до російської і до української культури. Вся справа в тому, який вольовий чинник перемаже російський чи український.

І коли ми говоримо про спротив покищо слабим потугам українізації, наприклад, на Слобожанщині і особливо в міському середовищі, то потрібно надалі чітко усвідомити, що його джерело не тільки ззовні — в Росії, яка зуміла захопити наш інформаційний та культурний простір — не тільки на політичному рівні всередині України (варіант «Русского блока»), а й на рівні людської суб'єктивності. Це спротив не так абстрактної російської культури українській, як спротив людської ідентичності і російського складника цієї ідентичності, яка не може не опиратися тому, що хоче існувати, а існувати вона може лише у своїй незмінності.

Звідси принаймні два висновки: 1) зараз українізація на масовому рівні найчастіше стосується зовнішніх атрибутів, наприклад знання української мови як другої; 2) українізація може бути успішною, якщо вона проводиться на рівні формування ідентичності, тобто на рівні виховання, починаючи з дитячого садка.

Формування національного на рівні ідентичності є умовою подальшої безперервної тяглости українства в часі.

Тепер трохи про вплив на подальшу долю української культури глобалізаційних процесів. В цілому вони створюють ситуацію, при якій формується така ідентичність, яка взагалі не передбачає усталених національних (етнічних) складнаків. Ідеалом глобалізації у національній сфері є формування нової ідентичності із стовідсотково ненаціональних «кубиків».

Керуючись частковими цілями, люди вступають у боротьбу за їх реалізацію. І гегелівська «хитрість розуму» (цього разу вже людського), мабуть, полягає в тому, що результат боротьби завжди не збігається з наперед визначеними цілями обох сторін.

Так і в нашому випадку. Глобалізація — це лише тенденція в сучасному розмаїтому світі, а не наперед визначена реальність. Їй протистоїть отой національний принцип життя абсолютної більшості людства як один із способів існування у світі. Іде боротьба між глобалізаційною і національною тен-

денціями. У результаті матимемо, напевно, не глобалізм, а якийсь третій стан, що обов'язково включатиме і моменти національного. Наскільки багато національного буде в цьому новому стані, залежить від сили спротиву глобалізації. Людина не може не існувати поза конкретним. Нова конкретика, яка виникне внаслідок боротьби за глобалізацію, обов'язково міститиме спадщину попередніх етапів національного існування людства.

Сьогоднішній світ і на рівні культури, і на рівні ідентичності не може бути гомогенним. Сьогоднішній світ плюралістичний. Погоджуючись з цією реальністю, ми розуміємо, що плюралізм не може існувати без свого антипода — однорідності, єдності. На нашу думку, чинником єдності виступає національний момент.

Ми свідомі, що російський чинник вкорінений у самій глибині українського культурного й історичного процесу. Це означає, що про його насильницьку ліквідацію, як про це мріють крайні націонали, не йдеться. Однак поступитись у цій боротьбі також не можна. Ми можемо існувати лише за рахунок один одного. Виникла ілюзія, що може бути створена якась усереднена українсько-російська людина, яка зможе поєднати в собі якості обох національностей. Як правило, такий мутант стає звичайним малоросом. А будь-який малорос, включаючи сумського, прізвище якого закінчується на *-енко*, як відомо — це лише периферійний варіант «общеросса». Насправді іде боротьба за глибинну українську людину.

Якщо населення України хоче стати нацією, то носії і російської, і української ідентичності повинні погодитися визнавати загальні права і взаємні обов'язки в силу їхнього об'єднуючого членства в одній спільноті. Утворення української нації відбувається не шляхом руйнування російського чинника, а радше шляхом його інкорпорації у новий культурний контекст у переосмисленому і перетвореному вигляді, коли змінюється якоюсь мірою і саме українське. Чи вдасться це зробити, адже як уже зазначалося, українська культура залишається недоформованою перед лицем глобалізаційних загроз. Зрештою чи погодяться на такий сценарій носії російської ідентичності? □